

Мирослав Поповић

докторанд

Светитељство и култ светих у раномакедонском периоду у Византији

Сажетак: Македонска породица се ставља под знак победничког Православља, након уклањања остатака иконоборства. Она у небеском свету има и своје свете заштитнике који су пратили и штитили Василија I током освајања власти, посредовали у најзначајнијим моментима царске политике и чији су култови постепено организовани као сплетови празника и литија. У свести првих македонаца, Василија I и Лава VI, била је изражена потреба за светитељством, и покровитељством светитеља, којим би се освештала читава лоза, дао јој се легитимитет и успоставила паралела са старозаветним царством и свештенством.

У овом раду настојимо да прикажемо и окарактеришемо значај појединих светитеља за прву двојицу владара македонске династије, Василија I и Лава VI. Анализира се ширење круга поштованих светитеља и на чланове владарске династије (Теофано царица, Стефан патријарх, и Константин). Разматрајући ово, покушали смо успоставити паралелу између: династичког култа светитеља-заштитника, развоја модела власти (са ослонцем на старозаветне и новозаветне обрасце) и осмишљавања царске идеологије. Сваки од светитеља и сваки од модела имао је своју јасну улогу и смисао у мозаику царске власти, идеологије и „свете богоизабране“ царске лозе, која се њима брани и одржава, али и утемељује.

Период владавине прва два цара Македонске династије издваја се својом наглашеном борбом за успоставу царског легитимитета у оквиру породице, осмишљавањем идеологије василевса и покушајем да се његовом положају придружи култ који би довео до посвећености лозе коју је Василије I утемељио.

Кључне речи: Македонска династија, светишћелство, култ свейих, Василије I, Лав VI, модел власти, царска иделоија

Увод

Македонска династија, почев од самог њеног утемељивача, донела је Царству Ромеја освежење у виду нових ставова и идеја, нове снаге неоптерећене унутрашњом борбом, која је више од једног века разједала целокупно византијско друштво. Са Василијем I наступа својеврсно „поједностављење“ односа према основним животним поставкама, према осећају и испољавању вере, и нарочито — према елементима царске идеологије и правоверја уопште. Бреме иконоборства, које је оптерећивало односе Цркве и царева и оличавало се у сложеним, истанчаним догматским споровима и неуротски растројеним комплексним личностима царева-јеретика (Константин Копроним (742–775) и Теофило Аморијац (829–842)), већ одавно је нестало: то постаје само један стари, већ заборављени феномен, само један у низу минулих спорова у Ромејском царству. Василије Македонац уноси једноставнија, али и оштрија, строжа схватања: његова вера (побожност) је много мање дог-

матски осетљива, много више аутентична и „народска“, наспрам софистицираних грађанских кругова престонице.¹

Василије је човек села, човек простог народа. Но, чудноватим путевима крећући се, он напослетку достиже до царске круне, уз неколико преломних момената. Сваки од тих момената добија разнолику, неретко вишеструку интерпретацију у делима историографа, хроничара и хагиографа. С једне стране, ту је разумско-логична позиција посматрања и објашњења следа догађаја која се неумољиво намеће и под чијом лупом извесни Василијеви поступци не могу бити квалификовани као морално оправдани и „чисти“ (убиство цезара Варде, и Михајла III, савладара који га је и крунисао). С друге стране, јављају се интерпретације које наглашавају Василијеву *ипредогређеност* за цара, у основи чега лежи теолошко-агиолошки концепт посматрања историјске реалности. Ма колико била или не била међусобно помирљива ова два угла посматрања, остаје чињеница да је овај потоњи модел, који се позивао на Василијеву изабраност, на Божији промисао који се на њему испољио, стекао један део легитимитета макар и тиме што је и један од најученијих и „најрационалистичкијих“ Ромеја у историји царства, Михајло Псел (који није поверовао у *миџи* о Василијевом успону), ипак остао зачуђен пред енигмом животног пута оснивача македонске династије.²

Македонска породица се ставља под знак победничког Православља. Она у небеском свету има и своје свете заштитнике који су пратили и штитили Василија током освајања власти, посредовали у најзначајнијим моментима царске политике и чији су култови постепено организовани као сплетови празника и литија.³ Читав рани период македонске династије, односно период прва три њена владара обележен је нарочитим односом према светитељству и култу светитеља уопште, а посебно и према појединим старозаветним праобразима и моделима. Могли бисмо посегнути овде за њиховом класификацијом, на следећи начин. Најпре би ту били *свешћийџели-зашћийџиници* (светитељи „*сџарије џенерације*“): св. Илија, св. архангели Гаврило и Михаило, св. Димитрије, св. Диомед.⁴ Затим су ту „нови светитељи“, одн. свети из круга царске породице (или њихови савременици): св. Теофано царица, св. Стефан патријарх, Константин (најстарији син Василијев) и св. Константин „Јевреј“ (св. Константин Синадски). Од царских „модела“ ту су: цар Давид и св. Константин Велики (један старозаветни, један новозаветни). Напослетку, било је и неколико нејасних „покушаја“, индиректних инсинуација светитељства за поједине чланове династије (св. Евдокија, св. Ана, св. Зоја, мученик Лав), али који нису заживели. Очигледно, у свести првих македонаца, Василија и Лава, била је изражена потреба за светитељством, и покровитељством светитеља, којим би се осветшала читава лоза, дао јој се легитимитет и успоставила паралела са старозаветним царством и свештенством.

Осврнимо се сада понаособ на поједине светитеље и култове. Као значајна референца (руководитељ) послужиће нам један интересантан извор, „Житије царице Теофано“ (VT I), прве жене Лава VI Мудрог (886–912). Њега је саставио аноним-

¹ В. Станковић, Цариградски патријарси и цареви македонске династије, 208.

² В. Станковић, Цариградски патријарси и цареви македонске династије, 209.

³ Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник, 230.

⁴ И међу њима бисмо могли начинити дистинкцију: између светитеља *старозаветног* или „ванвременог“ круга (св. Илија, св. бестелесне силе), и светитеља *новозаветног* периода (св. Димитрије, св. Диомед) — чије нарочито поштовање има порекло у неком конкретном догађају.

ни аутор још за живота Лава VI (вероватно почетком X в.)⁵, а до нас је дошло у најстаријим преписима из 13. века (Cod. Floren. BHG 1794 и Cod. Upsall.).

Светитељи: симболика, обреди и царска идеологија

У Житију Василијевом, које је саставио његов унук Константин Порфирогенит, и које је укомпоновано у дело „Теофановог Настављача“, једна прича казује како се у далекој Македонији, мајци будућег цара у сну јавља пророк Илија и казује да ће њеном сину Бог дати у руке жезло Ромеја, и да она мора да га подстакне да крене у Цариград.⁶ Василије потом креће на пут и једне вечери стиже до Златне капије, кроз коју пролазе цареви приликом тријумфа и крунисања. Ту ноћ он је преспавао пред улазом у манастир св. Диомеда (који се налазио са спољне стране Теодосијевих зидина). Сам св. Диомед три пута током ноћи јавља игуману да треба отворити капију том путнику-намернику „јер ја је Христос њомазао за цара“.⁷ Манастир св. Диомеда основао је Константин Велики, а Василије I га је обновио, увећао и богато даровао „јер му је њу њоречено царсџиво“. Управо овај моменат „проречења“, од стране св. Диомеда, одређује историјско место које ће постати меморијално место, јер се на њему догодило помазање (друго није било приликом крунисања). Цео овај идејни (мисаони) склоп, ма како се чинио нестваран, ипак у себи одржава једну равнотежу. У њему су помирене психологија појединца, парадокс оправданости зурпације и јасно предосећање власти.

Св. пророк Илија

Прва и најиндикативнија промена у јавном и дворском церемонијалу раномакедонског периода је пораст значаја и свечаности празника св. пророка Илије. Нови поредак празничне церемоније документован је у Филотејевом *Клиџеролоџиону* (899) и још детаљније у Порфирогенитовој *Књизи о церемонијама* (половина Xв.).⁸ У навечерје празника сенатори се окупљају на Хиподрому, и упућују у палату. Празновање започиње вечерњом у цркви Богородице на Фару унутар Велике палате. Пред крај вечерње антифоно се пева тропар који је у част св. Илије саставио Лав VI.⁹ На крају сваки сенатор добија по један сребрни крст, и сви се повлаче. У зору се званице скупљају у „престолној соби“, Хрисотриктин (дворана са троном у главној згради палате). Отуда сенат иде директно у „Нову велику Цркву“ (Νέα Μεγάλη Ἐκκλησία) док императори и патријарх пролазе обилазно, поред цркве Богороди-

⁵ Овај „анонимни“ аутор, ипак је оставио извесних података о себи. То је син царског службеника задуженог за организовање царских церемонија и свечаности. Његов млађи брат Михаило, међутим, наследио је управљање имовином. Овај детаљ, а и још неки елементи језика и исказа, указују на то да је аутор вероватно започео састављање Житија као мирјанин, а довршио га већ као монах. Био је близак са родбином царице Теофано, а могуће да је и њу лично познавао. У време његовог писања већ је постојало доста писаних казивања о животу царичином, што он сам наводи у 1. глави, а на што указује и неколико схолија (коментара) на текст преписа Лукијановог списка Περὶ τοῦ μὴ ραδίως πιστεύειν διαβολῆ, који је од извесног писара Ваниса наручио Арета, архиепископ Кесарије Кападокијске, савременик Лава VI. Пакосни коментатор, између осталог, каже: „...и свако је захваћен хистијеријом, њропашавајући Лавову њокојну Теофану свеџитијелком... као џиџо је и маџистџар Слокакас до уздуђења довео цара Лава џричком о Теофани, наводећи бројне најџприродне снове и исцељења, само да би лажући најредовао.“ (cod. Harleianus 5694, London, National Library; H. Rabe, *Die Lukianstudien des Arethas*, NachrGött (1903), 655–56; *ibid.*, *Überlieferung*, 719–721).

⁶ Vita Basilii, Th. Cont., 222.

⁷ *Ibid.*, 223–4.

⁸ *Les listes de preseance byzantines des IXe et Xe siecles*, ed. N. OIKONOMIDES, Paris 1972., 214–9; De cer., 114–8.

⁹ Наизменично певају дворјани и дворско свештенство.

це на Фару, улазе на кратко у храм св. Илије где отпевају онај исти тропар, а затим преко платоа Елијакон и степеништа Вукoleon одлазе у припрату Нее, где их чекају сенатори и достојанственици. Сви заједно улазе у малу капелицу св. Илије у Неи, патријарх уводи автократора у олтар где целивају часну трпезу, плаштаницу и *ἵρροκοκὸν ἰλασθῆν* (гуњ од овчије коже), па се затим автократор повлачи у посебан „царски“ део и служи се литургија. По завршетку литургије, цареви се, са патријархом, митрополитима и одабраним званицама повлаче назад у Хрисотриклин, где се празновање наставља свечаним ручком. Оваква церемонија уведена је по отварању Нее, 1. маја 880.

Свети Илија је заштитник не само родоначелника, него и целе његове породице. У анонимном „Житију св. Теофано“ налазимо да је баш 20. јула 886., на дан празника светог Илије, Василије ослободио из тамнице свог сина Лава VI у коју га је неправедно бадио заједно са женом и кћерком (св. Теофано и Евдокија)¹⁰, и у којој је Лав провео доста времена¹¹. Ослободивши га, вратио му је достојанство василевса и престолонаследничка права. У част помирења оца и сина, Василије и Лав су се тога дана појавили скупа, у великој празничној процесији која се, међутим, кретала изван зидина царске палате и била пропраћена тако великом масом народа, да се Василије чак и поплашио од силних поклича гомиле у знак добродошлице Лаву. Поворка се кретала маршутом од храма св. бестелесних сила (Ἀσωμάτων) до „великог храма“ (πρὸς τὸν μέγαν ναὸν)¹², што се вероватно ипак не односи на Нову Велику Цркву (Νέα Μεγάλη Εκκλησία) — јер би то значило да је „руља“ била унутар царске палате, или да су та „руља“ заправо сенатори и званице — него на стари храм пророка Илије на Петриону, у северозападном делу Цариграда, где је царско празнично светковање обављано пре отварања Νέα-е (880).¹³ Могуће да је Василије учинио изузетак овом приликом, да би показао ослобођеног сина народу? Али, у том случају писац „Житија Теофаниног“ превиђа друго „изненађење“ (промена маршруте) и наводи само једно (појава Лава). Чини се вероватније да поредак церемоније који доносе Филотеј и Константин Порфирогенит, односно истицање више приватног, „дворског“ карактера празновања св. Илије, уводи Лав VI, да би истакао своју личну оданост и приврженост пророку Илији, чак више него Василије.¹⁴ Међутим, променом празничног протокола расте и значај храма Богородице на Фару. Василије подиже са јужне стране овог храма још једну црквицу посве-

¹⁰ VT I, 12, ed. Kurtz, 7.11–8.7.

¹¹ Према познијем Житију Теофанином које је у 14. веку саставио Н. Григора, Лав је са супругом провео у тамници скоро пуне три године. До истог закључка се долази ако се пажљиво размотре хронолошки подаци које доносе аутори хроника: Симеон Логотет (Sym. Mag.) и настављач Георгија Монаха (GMC). О овоме више R. Jenkins, *The Chronological Accuracy of the "Logothete" for the Years A.D. 867–913*, DOP 19 (1965) 91–112: 101.

¹² VT I, 19, ed. Kurtz, 13. 25–33 ; GMC, 847.

¹³ *Νέα μεγάλη εκκλησία* (Нова велика црква) је започета 876/7, а довршена и освећена 1. маја 880. Била је посвећена Христу Господу (основно посвећење) и Пресветој Богородици, али су јој касније придодане неколике капелице, тако да је напослетку била посвећена још, архистратизима Михаилу и Гаврилу, светом Илији и светом Николи. Улазила је у састав комплекса Велике палате, у источном делу овог комплекса, у близини Циканистириона. До ње је водило степениште Вукoleon. О свему овоме Th. Cont., 325–331; PG CIX, 341–348; L. Gram., 257; GMC, 843; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, Paris 1953., 374–378. Василије ју је подигао по узору на Јустинијана (Св. Софија), као одраз династичког култа и снаге, и „новог доба“ које долази. Сачувана је и омилија коју је патријарх св. Фотије изговорио приликом његовог освећења (PG CVIII, 1089D; PG CXXI, 1125C). „Неа“ је имала свој типик, економија и сопствене приходе, и у њој су служили свештеници независни од дворског клира; в. P. Magdalino, *Observations on the Nea Ekklesia of Basil I*, JÖB 37 (1987) 61–63

¹⁴ P. Magdalino, *Basil I, Leo VI, and the Feast of the Prophet Elijah*, JÖB 38 (1988), 195.

ћену светом Илији.¹⁵ Дошљаци са Запада потпуно су у праву када Богородицу Фарос називају *capella imperatoris*, јер се у њему одвија „приватни“ део церемонијала, и Лав VI у њега премешта царска венчања, која су раније обављана у дворској капелици св. Стефана.¹⁶

Лав није скривао своју нарочиту захвалност према св. Илији, баш стога што је управо на тај дан дочекао ослобођење од неправде коју му је нанео отац. Саставио му је тропар и беседу у којој алудира на своје ослобођење из заточеништва, а коју је сваке године изговарао на његов празник.¹⁷ Празновање је проширио на три дана, па још и обогатио увођењем дворског банкета за званице (након св. литургије), и игара за народ на хиподрому, где би се у једном тренутку лично цар појављивао, да би „компензовао“ своје претходно повлачење из јавне, народне литургијске светковине.¹⁸

Vita Theophano (pogl. 25) доноси да се управо на св. Илију десило и прво постхумно чудо које је било доказ светитељства упокојене царице Теофано.¹⁹

Можемо се запитати: зашто баш Илија од свих пророка? Једна претпоставка: Илија, као и Енох, вазнет је на небо, не докусивши смрти, и у дан свеопштег васкрсења доћи ће, као прави пророк другог доласка Христовог, у слави. Њиме, као заштитником, велича се царско достојанство и царска личност, и стреми ка обожењу, али у једном старозаветном поимању (маниру).²⁰

Св. архистратизи

Ни крунисање Василијево није без садејства небеских сила. У илуминираном рукопису Беседа св. Григорија Богослова једна слика приказује Василија I како с десне стране из руку пророка Илије прима константиновски стег, а са леве из руку архистратига Гаврила круну.²¹ Мада је Василија I (као савладара) крунисао Михаило III (приликом експедиције на Криту, 26. маја 866.), после убиства Михаила он ће се крунисати поново, у храму бестелесних сила (Асомати), који је и обновио. Василија овде руководи осећај да царство дугује Божијој вољи и заступништву архистратига. Он обнавља и неколико храмова посвећених арханђелу Михаилу\ $\{IR\}$ {архангели}{Михаило} (Св. арх. Михаил „Та Стиру“\ $\{IR\}$ {Цркве у Цариграду}{Св. архангел Михаил „Та Стиру“}²², Св. арх. Михаил у Состениону²³ — ван града, једна капелица у Новој великој цркви²⁴...). Могуће да је Василије на својеврстан начин желео заменити старатељство Михаила III сопственим светим патроном, или постићи искупљење за убиство почињено на почетку владавине (јер Божију казну спроводи управо архангел). И овде се опет манифестује један слој старозаветног (или елементарно-исконског, „рустикалног“) у обележју Василијевог осећаја вере.

¹⁵ Црква Богородице на Фару подигнута је у VIII веку. Обновио ју је Михаило III, а освештао Фотије 864. год. Детаљније о њој: R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, Paris 1953., 241–245.

¹⁶ De ser., 201. Лав VI је чак ковао номизме са приказом Богородице Фароске на реверсу.

¹⁷ P. Magdalino, *Basil I, Leo VI, and the Feast of the Prophet Elijah*, JÖB 38 (1988), 196–7.

¹⁸ P. Magdalino, *Basil I, Leo VI, and the Feast of the Prophet Elijah*, JÖB 38 (1988), 196.

¹⁹ VT I, 25, ed. Kurtz, 17.18 – 18.12.

²⁰ Уп.: Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 232–3.

²¹ Ова илустрација се чува у *Codex Parisinus gr. 510*; видети: S. Der Nersessian, *The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus Paris gr. 510*, DOP 16 (1962) 195–228.

²² Ἀγ. Μιχαὴλ τὰ Στεῖρου (Τὰ Τζήρου) : R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 358.

²³ Ἀγ. Μιχαὴλ ἐν τῷ Σωσθενίῳ : R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 359–362.

²⁴ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 355–6.

Св. Димитрије и Лав VI

И неки други култови носе обележје Македонаца. Посебну оданост Лав VI је имао према св. Димитрију. Он се јавио Лаву док је овај био у затвору, да би му најавио скорашње ослобађање. У Житију св. Теофано једна подужа епизода говори о томе како је Теофана поделила са мужем све муке заточења, како га је тешила и утврђивала у вери и молитви Богу да уразуми цара Василија (који их је тамо сместио „слушајући зле џласине“).²⁵ Бог награђује њезину веру једним знамењем: једне ноћи јавља им се у сну св. Димитрије и обавештава их да ће ускоро бити ослобођени и да ће им цар вратити њихово царско достојанство пре неголи умре.²⁶ После ослобођења, Лав је св. Димитрију у част подигао црквицу унутар палате, са северне стране храма Богородице Фарос, и саставио три беседе, од којих је једна изговорена приликом освећења ове црквице.²⁷

Покушао је Лав VI учинити и још један веома радикалан корак, који се такође доводи у везу са захвалношћу светом Димитрију, то јест необичан прекид са традиционалном праксом, али који није био „дуга даха“. Око 893. дао је олакшице Солуну у трговини с Бугарима, даровањем богатих прихода од трговинске таксе (Комеркиона) храму светог Димитрија у Солуну. Овакав корак био је посве необичан у византијској пракси тога доба.²⁸ Међутим, Стилијан Зауцес, Лавов „Василеопатор“, и „човек број један“ у царству, није ову меру ваљано спроводио, иницирајући један низ посредника (евнух Мусикос, хеладски трговци Ставракије и Козма) који су почели сваки за себе стварати свој монопол и лихварити. То је убрзо довело и до рата с Бугарима, а после смрти Зауциса и до пада целе његове клике (899).²⁹ Врло је вероватно да је Лавова оданост светом Димитрију била можда баш и главни разлог измештања трговине у Солун, а да су средњовековни византијски извори (хроничари) — с једне стране — накнадно прећутали то, у намери да оцрне Стилијана Зауцеса и његову политику³⁰, док савремена критика, с друге стране, није у стању својим рационалним емпиризмом и скептицизмом да прихвати ирационалне путеве вере и милосрђа којим би се евентуално утицало на ток историје.

Управо оваквој светости, каква је у св. Димитрија, а која није ни светост небеских сила, ни светост старозаветних пророка или царева, управо њој владари македонске династије теже да придруже и неколико чланова своје обитељи. Али светитељство је благодатни дар, уподобљавање Христу оваплоћеном, нешто што Црква — тело Христово, вођена Духом Светим, у појединцу препознаје и прославља. „Нити је до онога који хоће, нити до онога који трчи, већ до Господа који милост даје“, по речима апостола Павла.³¹

²⁵ У интригу која је Лава довела до заточења био је на изврстан начин уплетен и Теодор Сантаварин, потоњи еп. Евхаетски (и пријатељ св. Фотија Цариградског). Веома негативно се VI I изражава о њему и његовим намерама (VI I, 12, ed. Kurtz, 7. 11–33). О томе како је Теофано тешила Лава: VI I, 13 и 14, ed. Kurtz, 8.8–10.9.

²⁶ VI I, 15, ed. Kurtz, 10. 10–11.5.

²⁷ P. Magdalino, *Saint Demetrios and Leo VI*, *Byzantinoslavica* 512 (1990), 198.

²⁸ P. Magdalino, *Saint Demetrios and Leo VI*, *Byzantinoslavica* 512 (1990), 199–200. На необичност овог корака први је скренуо пажњу Роберт Браунинг (R. Browning, *Byzantium and Bulgaria*, London 1975., 58).

²⁹ GMS, 853; L.Gram., 266–267. Негде у исто време умрла је и Зоја, кћи Стилијана Зауцеса, друга жена (а, пре тога, дугогодишња љубавница) Лава VI.

³⁰ Ово већ почев од „Житија патријарха Евтимија“ (Vita Euthymii, ed. P. Karlin-Hayter, Brussels 1970, 149–52), па даље и неки хроничари. Међутим, Теофаново анонимно Житије сматра Зауцеса једним од земаљских „са-дејственика“ Божијем промислу, и Његовом веснику – св. Димитрију (VI I, 15–18, ed. Kurtz, 10.10–13.3).

³¹ Римљ. 9: 16.

Светитељство у царској породици

Септембра 879. године, у време заседања Цариградског („фотијевског“) сабора, умире Василијев првенац Константин. Ово цара баца у велику жалост, готово у депресију. Вапећи Богу и тражећи одговора, Василије је у једном тренутку почео и да застрањује, мешајући сан и јаву, жељу и реалност, и долази до тога да почиње веровати чулним обманама. Тако постаје убеђен да му се умрли син неколико пута јавио, што црквени архијереји из снисхођења према цару избегавају да критикују оштро, и Василије креће са намером да Константиноу подигне цркву — манастир (на брежуљку на коме му се указао).³² И тек тада овоме се успева стати на пут, не добија подршку архијереја за синовљеву канонизацију, а читав ток се успева усмерити на другу страну: подижу се храмови и манастири св. Константиноу Великом, и све се напослетку прикрива култом првог хришћанског цара, који је у то време поново заживео.³³ Такође, хомонимијом се поиграва и манастир св. Константина у палати Пиги, а и манастир св. Константина који је крај Бонове цистерне подигао св. Теофано: остаје само нејасно да ли је код потоњег реч о Константиноу Великом или Константиноу „Јевреју“, еп. Синадском (или о Василијевом сину?)³⁴

Рецепција Василијевог сина као светитеља Цркве није заживела у широј народној свести, мада је св. Фотије допустио његово назначење за преподобног. Али царица Теофано препозната је као блажена, а потом и као светитељка. И ово се може учинити само као *un cause imperielle*, као једна царска породична (приватна) ствар. Из Теофаниног „Житија“ сазнајемо да је она била из породице Мартинаки, из које је потицала и Василијева жена, Евдокија Ингерина.³⁵ На дворском избору за невесту из 882. она је победила, проглашена „краљицом лепоте“ и одабрана за жену Лава VI.³⁶ Но, Лав се са овим избором није сложио (мада није ни био питан) и то је оставило печата у целом њиховом брачном животу.³⁷ Заједно са мужем и њиховом кћерком Евдокијом потрпела је све муке тамнице у коју их је бацио Василије (по оптужби за уроту).³⁸ У затвору вероватно јој је и умрла кћи. По ослобођењу, и већ као царица, осећајући да нема љубави од свог мужа, она се све више повлачила у молитву, тиховање и аскезу, али се овим стварао *circulus vitiosus*. Према Житију патријарха Евтимија, Теофана је чак тражила развод од Лава, будући да ју је варао са Зојом Зауцес.³⁹ У сваком случају, по њеном упокојњу Лав је отворено иступао за њену канонизацију. Почео је чак и са градњом храма њој посвећеном, у који је намеравао да положи њено тело, које је до тада почивало у Константиновом мазуолеју у цркви Светих Апостола.⁴⁰ Епископи су осуђивали ту пренагљену санкци-

³² PG CV, 573; *Sym. Mag.*, Bonn, 692–693.

³³ Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 237.

³⁴ Овим се позабавио G. Majeska, *The body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine*, *Byzantinoslavica*, XXXVIII (1977) 14–21: 18/19.

³⁵ VT I, 2, ed. Kurtz, 2, 3–18; *Scyl.*, 127.19–128.21; Sh. Tougher, *The Reign of Leo VI (886–912): Politics and People*, Leiden-New York-Koln, 1997, 134–136; *Oraison funebre de Basile I par son fils Leon VI le Sage*, ed. A. VOGT-I. HAUSHERR, Roma, 1932, 52. 18–19.

³⁶ VT I, 9–10, ed. Kurtz, 5.13–6.24; Sh. Tougher, *ibid.*, 136–137.

³⁷ Vita Euthymii, 39–41; GMC, 846–847 i 856; Sh. Tougher, *ibid.*, 137–138.

³⁸ VT I, 12–14, ed. Kurtz, 7–9; VT II, ed. Kurtz, 36. 15–21. Мајеска спомиње да су се Лав и Теофано спали ослепења а можда и погубења само захваљујући посредовању св. Константина Синадског („Константина Јевреја“), који је отишао из свог манастира на Олимпу Битинијском у Цариград да би се заузео за ослобођење Лавово: G. Majeska, *The body of St. Theophano*, 19–20.

³⁹ Vita Euthymii, 37.33–39.13; GMC, 852–856.

⁴⁰ VT II, 24, ed. Kurtz, 42–43; Patria, II, ed. L. Preger, *Scriptores originum constantinopolitarum*, 281; *Sym. Mag.*, *De Leone Basilio f.*, 5, ed. Bonn, 702–3 (*Zonara*, XVI, 13, 10 ed. Bonn (v. III, p. 446, 11–14)). Изванредан чланак о овоме: G. Downey, *The Church of All Saints (Church of St. Theophano) near the Church of the Holy*

фикацију која пре изгледа као одраз „породичне љубави“ него као израз „божанске ревности“, те је Лав напослетку морао да се одрекне својих намера и новоподигнути храм посвети „Свима Светима“. У том храму северна капела остала је посвећена св. Теофани, а јужна је посвећена мученику Лаву, што би јасно могло указивати на тежњу за санктификацијом царске породице.⁴¹ И у доба Константина Порфирогенита (середина X века), Теофано почива у Светим Апостолима, где се сваког 16. децембра чита њој посвећена служба, што говори да јој је служба написана убрзо по упокојењу, у првој половини X века. Тек знатно касније (после 1204) њено тело је пренесено у храм манастира св. Константина крај Бонове цистерне.⁴²

Но, погледајмо сада другу страну приче. Зашто ли је, и како, баш Теофана прослављена као света, ако ли не само по људским мерилима? Шта је то на шта би се требало бацити мало више „теолошког“ светла у вестима о њеном животу — ако је веровати да је човеку остављено да слободном вољом пружи или не пружи руку Божијем промислу. Чини се да је у Теофанином случају то — онај моменат када она одлучује да се не разводи од мужа, да му не даје повода да озакони своју прељубу, а са друге стране, да му се „уклони са пута“⁴³, узимајући на себе тешки, претешки подвиг до смрти, који је напослетку сатире. Ово може да се учини и као „суицидално“, али пре представља један „гранични“, „крајносни“ облик егзистенције, када „један који умире освећује многе који остају“⁴⁴, и када један праведник смрт уместо другога узима на себе, што је опет тешко појмљиво.

Како је изгледало последовање празника „Свих светих“? Рано ујутро владари стижу из палате Магнавре, придружују се патријарху у храму Светих апостола и патријарх са царем улази у олтар и целивају часну трпезу. Потом сви скупа одлазе у храм Свих светих, где се служи литургија. Цареви с патријархом улазе у олтар, из њега у капелу мученика Лава, затим круже око главне апсиде да би прешли у симетричну капелу св. Теофано, где се пресвлаче. Пошто су Јеванђеље саслушали у наосу храма, враћају се у Капелу свете Теофано. По завршетку литургије цареви излазе у двориште источно од храма Светих апостола, пролазећи кроз атријум Капеле светог Николе, вероватно у близини храма Свих светих, а затим се пењу спољним степеницама до одаја за пријем („Палата светих апостола“), где бива гозба.⁴⁵ Из овога јасно се уочава да празновање Свих светих у Цариграду 10. века протиче у знаку празновања светитељства царице Теофано. Садржај једног великог празника у црквеној години се, тиме, „премешта“ на члана владарске династије. Тиме заправо династија добија свој култ, култ династије и владара, те се тако зачиње парадигма „свете лозе“ владарске. Ову парадигму преузеће у наредна четири века и словенске државе које се укључују у византијски систем хијерархије

Apostles at Constantinople, DOP 9–10 (1956), 301–305.

⁴¹ De cer. 537–538 ; VT II, 24, ed. Kurtz, 42–43 ; Patria II, 282 ; R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, 253–254 ; G. Dagron, *Theophano, les Saints-Apotres et l'église de Tous-les-Saints*, Συμμεϊκτα 9–1 (1994) 206–207 ; Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 239 ; Majeska, *The body of St. Theophano*, 14–15.

⁴² Majeska, *The body of St. Theophano*, 15–21. De cer., II, 6 i 42, ed. Bonn, 533 i 643 ; *Synaxarium Ecclesiae constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902., col. 313 ; *Le Typicon de la Grande Eglise*, ed. J. Mateos, I, Roma 1962., 132.

⁴³ Аутора овог рада инспирисала је и асоцирала нарочито једна бриљантна епизода у *Браћи Карамазовима* Ф. М. Достојевског (који се баш у овом делу, а и у *Пишчевом дневнику*, позабавио психолошком проблематиком регресије, одн. „уклањања с пута“ : Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови*, превео Ј. Максимовић, Београд, 1964., 509–516). Жеља је само била да се, поређењем са једним сликовитим, језгровитим и већини познатим примером из књижевности, учини блиским и јаснијим појам и модел о коме је реч.

⁴⁴ Упор.: Јн. 12: 24.

⁴⁵ De cer., II, 7, Bonn, 535–538.

власти, одн. у византијску утицајну сферу (Србија, неке руске кнежевине, а нарочито царска Русија почев од 15. века)⁴⁶.

Модел власти

Старозаветне моделе углавном афирмише већ сам Василије, који је размишљао о својој царској мисији у старозаветним појмовима, да би објаснио своју изабраност и долазак на престо. Ту је понајпре модел цара Давида, и личности везаних за њега (Самуило, Саул, Соломон), као један циклус (и унутар тог циклуса неколико нивоа односа). Давид је помазаник Божији, од Бога изабран за цара (руком Самуила помазан). Царство се одузима од претходног цара-отпадника (Саул) и додељује њему. Двојицу свештеника који су му били верни у време невоље он поставља за првосвештенике (Садок и Авијатар), од којих једног Давидов син и наследник смењује. На свему овоме Василије заснива легитимност својих поступака (убиство Михаила III и затирање његове лозе, смењивање патријарха Фотија). Али, исто тако, док с једне стране Давид због проливања крви губи првог сина од Витсавеје, па га на крају наслеђује други, „мудри“ Соломон, с друге стране Василије приписује божанској освети губитак свог првенца Константина и за наследника одређује Лава „Мудрог“, који му није нимало драг.⁴⁷ Око 873. Василије посредством ђакона Теофана упућује питања Фотију о неким егзегетским недоумицама: у вези оних које је Соломон „надмашивао у мудрости“, о миропомазању цара, о народном одобрењу крунисања Давидовог и још понешто. На једном од мозаика који украшавају Кенургион, „Нову салу“ Палате, Василијева деца захваљују Богу што је подигао њиховог оца из „давидовског сиромаштва“ како би га „помазао својим Духом“.⁴⁸

Но са друге стране, на сабору 869–70. Василије I је поздрављен као Нови Константин, а Евдокија Ингерина као Нова Јелена.⁴⁹ Исто тако, у *Појредном говору* Лава VI својим родитељима (из 888.), Лав истиче да његов отац вуче корене од перзијских Аршакида и Александра Македонског, а да је по мајци потомак Константина Великог.⁵⁰ Око 873/4 Василије је покренуо широку кампању прогона Јевреја и њиховог покрштавања (било им је наложено да јавно докажу исправност своје вере или да се покрсте), као што је, по предању, учинио и Константин Велики. Метафора давидовског и константиновског царства се развија и заживљава бар током прва три нараштаја (до Константина VII) изабране „божанске династије“ Македонаца.

Епилог

Можемо закључити:

У овом раду настојали смо да прикажемо и окарактеришемо значај појединих светитеља за прву двојицу владара македонске династије, Василија I и Лава VI. Обратили смо пажњу на ширење круга поштованих светитеља на чланове владарске династије (Теофан, Стефан, Константин). Разматрајући ово, покушали смо успоставити паралелу између: династичког култа светитеља-заштитника, развоја

⁴⁶ Није онда чудно што се, у свести византинаца, „светост“ везује за македонску лозу чак и онда када, по изумирању мушке линије Македонаца, на престолу остају жене — Зоја и Теодора. Византијски пук у свакој прилици неизоставно стаје на њихову страну, сваки пут када неко покуша пружити руку на династичка права ових двеју „у пурпуру рођених“ принцепа, чак и онда када оне својом својеглавошћу и међусобним размирицама доводе царство у проблеме.

⁴⁷ Sh. Tougher, „*The Wisdom of Leo VI*“ (*New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th–13th Centuries*, ed. P. Magdalino, London 1994., 171–9).

⁴⁸ Vita Basilii, 89, in: Th. Cont., ed. Bonn, 334–335.

⁴⁹ MANSI, XVI, col. 185; Ж. Дагрон, *Цар и првосвештеник*, 234.

⁵⁰ *Oraison funebre de Basile I par son fils Leon VI le Sage*, ed. A. Vogt — I. Hausherr, Roma, 1932., 44–46.

модела власти (са ослонцем на старозаветне и новозаветне обрасце) и осмишљавања царске идеологије. Сваки од светитеља и сваки од модела имао је своју јасну улогу и смисао у мозаику царске власти, идеологије и „свете богоизабране“ царске лозе, која се њима брани и одржава, али и утемељује.

Период владавине прва три цара Македонске династије издваја се својом наглашеном борбом за успоставу царског легитимитета у оквиру породице, осмишљавањем идеологије василевса и покушајем да се његовом положају придружи култ који би довео до посвећености читаве лозе коју је Василије I утемељио. Три степена, од Василија као архетипа, преко Лава као створитеља идеала, до Константина VII који му је дао коначни облик, представљали су затворен круг схватања царског достојанства.

Тачно је да је власт оваплоћењем Христа Господа променила природу. Но, треба ли сматрати да је Христос коначно раздвојио раније здружену духовну и световну власт или да је, напротив, коначно објединио Левијево свештенство и Јудино царство у последњим временима историје човечанства?

Macedonian dynasty laid itself under the sign of the triumphant orthodoxy, after the iconoclasm had been removed. It even had its holy protectors in the heavenly world, that had followed and protected Basil I during his sceptre capturing and helped him in royal policies, and whose cults were gradually formed as a system of feasts and procession. There was an obvious need for a sainthood and Saints patronage, in mind of the early Macedonian emperors, Basil I and Leo VI, by which the whole ancesstry would be sanctified, given it a legacy, and a paralel line with the Old-Testament ideal.

Here we strive to illustrate and characterize the importance that Basil I and Leo VI attributed to a certain Saints. We have analyzed the process of some members of the ruling dynasty becoming sanctified (Theophano the empress, Stephen the patriarche, and Constantine) and tried to find some correlation between: the Saint-protector dynastic cult, the evolution of the domain model (based on Old- and New-Testamental forms), and the imperial ideology rationalization. Every Saint and model have their own clear part and sense in the mosaic of imperial domain, ideology and “holy, God-chosen” imperial ancesstry — as well protected and maintained as founded by them.

A period of the first two Macedonian emperors exert by the emphasized struggle for the imperial legacy foundation within the royal family, by rationalizing of the basileus' ideology and by attempt of including a cult into it, in order to make the ancesstry---founded by Basil I — sanctified.

Key words: Macedonian dynasty, sainthood, cult of saints, Basil I, Leo VI, imperial ideology

Извори

Zwei griechische Texte uber die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI, ed. E. KURTZ, Записки императорској Академији Наукв 8, т. 3–2, С. Петербург, 1898.

Vita Euthymii patriarchae, ed. P. Karlin-Hayter, Brussells 1970.

Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonnae 1838., p. 211–353

Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum, ed. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1873.

Georgii Monachi, Vitae Imperatorum recentiorum, ed. I. Bekker, Bonnae 1838.

Symeonis Magistri Annales, ed. I. Bekker, Bonnae 1838.

Leonis Grammatici Chronographia, ed. I. Bekker, Bonnae 1842.

Patrologia Graeca, ed. J. P. Migne, t. CV, CVIII, CIX, CXXI

Sacrorum Conciliorum Nova et amplissima collectio, ed. J. D. Mansi, t. XVI

- De ceremoniis aulae byzantinae*, ed. Io. Iac. Reiske, Bonnae 1829.
Scriptores originum constantinopolitarum II, ed. Th. Preger, Lipsiae 1907.
Les listes de preaseance byzantines des IXe et Xe siecles, ed. N. Oikonomides, Paris 1972.
Oraison funebre de Basile I par son fils Leon VI le Sage, ed. A. Vogt — I. Hausherr, Roma, 1932.
Synaxarium Ecclesiae constantinopolitanae, ed. H. Delehaye, Bruxelles 1902.
Le Typicon de la Grande Eglise, ed. J. Mateos, I, Roma 1962 (*Orientalia Christiana Analecta* 165).

Литература

- BROWNING, Robert: *Byzantium and Bulgaria*, London 1975.
 ДАГРОН, Жилбер: *Цар и њрвосешићеник* (прев. са франц. Владан Тријић), Београд 2001.
 DAGRON, Gilbert: *Theophano, les Saints-Apotres et l'eglise de Tous-les-Saints*, Συμπεκτα 9–1 (1994), 201–217
 DOWNEY, Glanville: *The Church of All Saints (Church of St. Theophano) near the Church of the Holy Apostles at Constantinople*, DOP 9–10 (1956), 301–305.
 JANIN, Raymond: *La geographie ecclesiastique de l'empire byzantin*, Paris 1953.
 JENKINS, Romily: *The Chronological Accuracy of the "Logothete" for the Years A.D. 867–913*, DOP 19 (1965) 91–112
 MAJESKA, George P.: *The body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine*, Byzantinoslavica 38 (1977) 14–21
 MAGDALINO, Paul: *Observations on the Nea Ekklesia of Basil I*, JÖB 37 (1987), 51–65
Basil I, Leo VI, and the Feast of the Prophet Elijah, JÖB 38 (1988), 193–196
Saint Demetrios and Leo VI, Byzantinoslavica 51 (1990), 198–201
 NERSESSIAN, Sirarpus Der: *The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus Paris gr. 510*, DOP 16 (1962) 195–228
 СТАНКОВИЋ, Влада: *Царицрагски ѡаѡријарси и цареви македонске династије*, Београд 2003.
 TOUGHER, Shaun: *The Reign of Leo VI (886–912): Politics and People*, Leiden-NewYork-Koln, 1997 — "The Wisdom of Leo VI" (*New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th Centuries*, ed. P. Magdalino, London 1994., 171–9)

Списак скраћеница

- Vita Basilii: Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonnae 1838., p. 211–353
 Scyl.: *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn, Berolini et Novi Eboraci 1873.
 GMC: *Georgii Monachi, Vitae Imperatorum recentiorum*, ed. I. Bekker, Bonnae 1838.
 Sym. Mag.: *Symeonis Magistri Annales*, ed. I. Bekker, Bonnae 1838.
 L. Gram.: *Leonis Grammatici Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonnae 1842.
 PG: *Patrologia Graeca*, ed. J. P. Migne, t. CV, CVIII, CIX, CXXI
 Mansi: *Sacrorum Conciliorum Nova et amplissima collectio*, ed. J. D. Mansi, t. XVI
 De cer.: *De ceremoniis aulae byzantinae*, ed. Io. Iac. Reiske, Bonnae 1829.
 Patria, II: *Scriptores originum constantinopolitarum II*, ed. Th. Preger, Lipsiae 1907.
 VT: *Zwei griechische Texte uber die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, ed. E. KURTZ, Записки императорской Академии Наукв 8, т. 3–2, С. Петербург, 1–24
 VT II: *Zwei griechische Texte uber die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI*, ed. E. KURTZ, Записки императорской Академии Наукв 8, т. 3–2, С. Петербург, 25–44
 Vita Euthymii: *Vita Euthymii patriarchae*, ed. P. Karlin-Hayter, Brussels 1970.
 DOP: *Dumbarton Oaks Papers*, Washington D.C. (1947–)
 JÖB: *Journal der Österreichische Byzantinistik*, Wien (1951–)
 MAJESKA, *The body of St. Theophano*: MAJESKA, George P.: *The body of St. Theophano the Empress and the Convent of St. Constantine*, Byzantinoslavica 38 (1977) 14–21